

Hustruskap, moderskap, främlingskap

Representationer av svenska drottningar genom tre århundraden

ANNA MARIA FORSSBERG*

Vasamuseet, Stockholm

Avigail Rotbain, *Könets krona: Representationer av svenska drottningar från stormaktsenvälde till medborgarsamhälle* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2019). 228 s.

Avhandlingens innehåll och resultat

Titeln på Avigail Rotbains avhandling "Könets krona" anspelar på en dikt som skrevs till Lovisa Ulrika efter det att hon fött en son – den blivande Gustav III. Författaren, prästen Michael Hermonius, beskrev den allmänna glädjen över prinsens födelse och betonade särskilt kvinnornas glädje över att "kronan av dess kön" blivit "lycklig mor". Enligt Rotbain ska dikten inte läsas som ett verklighetstroget porträtt av drottningen utan ses som en del av förhandlingen om relationen mellan kungamakten och undersåtarna. I avhandlingen analyserar Rotbain representationen av fyra olika drottningar – Ulrika Eleonora den äldre (1656–1693), Lovisa Ulrika (1720–1782), Sofia Magdalena (1746–1813) och Josefina (1807–1876) – med utgångspunkt från tillfällestryck. Det slås fast i avhandlingens inledning att det inte är drottningarnas livsberättelser – vilka de var eller vad de gjorde – som intresserar författaren, utan att de ses som en projektyta "på vilken representationer av monarkin kunde appliceras och omförhandlas".

Rotbain är väl inläst på tidigare forskning och för en intressant diskussion om tidigare studier av monarkin. Hon konstaterar att de flesta undersökningarna handlar om kungar och att studier om drottningar ofta inte gör tillräcklig skillnad mellan en drottning som är gemål och en som är regent. Trots att många forskare betonat monarkins symboliska betydelse har inte drottningarnas roll tagits på allvar, utan de har reducerats till "barnaföderskor utan större relevans för förståelsen av monarkin". Rotbain betonar i stället att kungen och hans hustru sågs som en komplementär enhet under

* Docent i historia; fakultetsopponent

tidigmodern tid, vilket alltså innebar att drottningen hade en viktig roll. Även om drottningar har uppmärksammats som aktörer finns det inte så många studier om representationen av drottningar. Charlotte Tornbjers avhandling och hennes resonemang om drottningen som landsmoder anförts som ett inspirerande undantag.¹

Rotbains undersökningsperiod sträcker sig från slutet av 1600-talet till 1870-talet. Valet av drottningar grundar sig på periodens fyra skilda politiska kontexter: det karolinska stormaktsväldet, frihetstidens rådsvalde, den gustavianska absolutismen och den bernadottska medborgarmonarkin. Enligt tidigare forskning genomgår monarkin flera viktiga förändringar under denna period. För det första sker ett förborgligande som innebär att kungahuset börjar framställas som en lycklig borgerlig familj. För det andra sker en medialisering som innebär att kungahuset kommer närmare sina undersåtar. För det tredje har tidigare forskning framhåvt två olika typer av feminisering. En går ut på att kungen förlorar sin makt och feminiseras, medan en annan, företrädd av Linda Colley, går ut på att intresset för de kvinnliga medlemmarna av kungahuset ökar.

Rotbain gör här en viktig modifiering och påpekar att det var regentskapet som behövde inneha både feminina och maskulina egenskaper, inte de enskilda monarkerna. Den kungliga balansakten krävde en jämvikt mellan kung och drottning. Drottningen kunde till exempel ha rollen som förebedjare för folket och förmå kungen att mildra utdömda straff. I ett samhälle där hushållet var den grundläggande konstruktionen skulle kungaparet fungera som förebild för andra hushåll.

Inspirerad av Henrik Bagerius forskning om det kungliga äktenskapets funktion menar Rotbain att drottningen har tre funktioner: att förtydliga normer och skapa harmoni, att stärka dynastin genom att säkra tronföljden och slutligen att skapa nya nätverk och allierade eller bekräfta existerande relationer. Representationen av de utvalda drottningarna analyseras med utgångspunkt från begreppen hustruskap, moderskap och främlingskap. Viktiga faser i representationen av drottningarna är ankomst, vigsel, kröning, barnafödande, änkeblivande och bortgång.

Källmaterialet utgörs av Uppsala universitetsbiblioteks samling av tillfällstryck tillägnade kungliga personer. Det något tunnsådda materialet om Ulrika Eleonora har även kompletterats med material från Kungliga biblioteket. Sammanlagt omfattar det analyserade källmaterialet 597 tryck, vanligen 4–8 sidor långa, men samlingen innehåller också både ettbladstryck och längre skrifter.

1. Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern: Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft* (Lund 2002).

Rotbain menar, med hänvisning till den ryske litteraturforskaren Michail Bachtin, att texterna ska förstås som dialogiska texter: "Bachtin menar att texter är mångstämmiga. I princip ingen text – eller människa – står utanför dialogiciteten eftersom varje röst är influerad av andra röster och approprierar andra." (s. 35) Detta kopplas till Peter Burkes resonemang om förhandling av maktrelationer. "Representation i allmänhet och tillfällestryck i synnerhet är en ständigt pågående kommunikation i vilken relationen mellan styrande och underlydande definieras och förhandlas." (s. 35) Enligt Rotbain kunde de styrandes image inte vara alltför långt från de underlydandes uppfattning om verkligheten.

Representationen av de fyra drottningarna presenteras i fyra kronologiskt ordnade kapitel. Syftet med avhandlingen är att "förklara hur representationen av drottningar konstruerades och förhandlades samt analysera kontinuitet och förändring i representationen".

Den första undersökta drottningen, Ulrika Eleonora, gifte sig med Karl XI 1680 och kröntes till svensk drottning samma år. Äktenskapet var en del av fredstraktaten 1679, tanken var att relationen mellan de gamla fiendeländerna skulle förbli fredlig. Hon dog 1693 vid 37 års ålder. I tillfällestrycken om Ulrika Eleonora är freden ett viktigt tema – hon är Guds medel för att frälsa Sverige från kriget. Från första början uttrycks förhoppningar om att drottningen ska föda en prins. Det gör hon också – hon föder sju barn på kort tid – nästan ett om året. I tillfällestrycken om barnens födslar spelar hon ingen central roll, i vissa av dem nämns hon inte ens. Men de fyra yngre sönerna skulle alla dö inom loppet av ett par år och i trycken om dem får Ulrika Eleonora ett större utrymme. Dikterna innehåller tröst men också uppmaningar till måttfullhet. Hennes starka tro betonas: att hon accepterar Guds dom. Enligt Rotbain används moderskapet och de sorger det innebar för att knyta Ulrika Eleonora närmare folket.

Lovisa Ulrika vigdes 1744 med Adolf Fredrik, Sveriges nyvalde kronprins. Hennes familj var en av de mäktigaste i Europa – hennes bror Fredrik skulle senare bli känd för sina framgångsrika arméer (och långa soldater) och kallas Fredrik den store. Men Lovisa Ulrika kom till ett land där frihetstid rådde och kungamaktens inflytande var begränsat. Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik försökte utmana det politiska systemet och skaffa sig mer makt. Deras politiska ambitioner kulminerade i ett misslyckat kupp försök 1756 för vilket Lovisa Ulrika fick skulden. Vid ankomsten hyllades både den preussiska bakgrunden och kopplingen till Sverige. Precis som med Ulrika Eleonora uttrycks också omedelbart förhoppningar på barn och dessa kom snabbt att infrias. Det centrala temat i hyllningarna till Lovisa Ulrika var hennes vitterhet. Kungaparet beskrivs ofta som en enhet. Från åren 1756–1759 finns inga tryck bevarade om henne i samlingen – Rotbain tolkar denna tystnad

som en konsekvens av det misslyckade statskuppförsoket 1756 och det efterföljande kriget mellan Sverige och Preussen.

Trots kungaparets missnöje pressades Gustav (III) att gifta sig med den danska prinsessan Sofia Magdalena 1766. De kröntes 1772 och samma år gjorde kungen statskupp och införde envælde. Han mördades 1792. Vid hennes ankomst lades stor vikt vid relationerna mellan Sverige och Danmark och hon jämfördes med Ulrika Eleonora den äldre. Äktenskapet var frostigt och misslyckat på många sätt. I tillfällestrycken framställdes det aldrig som att Sofia Magdalena hade ett eget val: antingen Gud eller Gustav hade bestämt vem hon skulle gifta sig med. Enligt Rotbain är Sofia Magdalena ganska anonym och nämns oftast bara i förbifarten. I en av dikterna i samband med kröningen framställs det som att Gustav III gifter sig med Svea, ett lågvattenmärke i osynliggörandet av Sofia Magdalena, enligt Rotbain. Hon menar att avsaknaden av barn antagligen var ett viktigt skäl till att Sofia Magdalena var så osynlig i tillfällestrycken. När sonen Gustav Adolf föddes 1778 fick Sofia Magdalena tillfälligt en tydligare plats. Hon fortsatte att vara en anonym figur i tillfällesdikterna efter makens död och beskrevs sällan som en landsmor.

Till skillnad från de tidigare drottningarna hade Josefina av Leuchtenberg träffat sin tillkommande make innan hon anlände till Sverige 1823. Josefina beskrivs som kommande från ett diffust "söder" och det skildras hur hon gör sig själv till svensk. Hon föder fem barn mellan 1826 och 1831 och moderskapet blir centralt i representationen av henne. Äktenskapet beskrivs som en kärlekssaga, men de två regenternas roller skildras skilda från varandra. Oscar är den manliga krigiskheten och Josefina den kvinnliga freden. Josefina är katolik, men det framställs inte som något problem i tillfällestrycken. Det tydligaste i berättelsen är viljan att skapa något nytt.

I avhandlingens sjätte och avslutande kapitel presenterar Rotbain sina resultat med utgångspunkt från sina tre tidigare nämnda teman främlingskap, hustruskap och moderskap samt frågan om kontinuitet och förändring.

Rotbain visar att drottningarnas främlingskap – tvärtom vad tidigare forskning hävdat – inte var ett problem. Det förväntades tvärtom av drottningarna att de skulle komma utifrån och det var också ofta en förutsättning. Prinsessorna var en del av en fredsförmedling, deras härkomst deras kapital, även om man också gärna framhävde deras vilja att bli svenska. Den enda gången som det främmande blev problem var i samband med kriget mot Preussen efter Lovisa Ulrikas kuppförsoök.

Genom hela perioden var moderskapet det mest centrala i drottningrollen. Här visar Rotbain en intressant utveckling från landsmoderskap till ett mer individuellt moderskap. För de tre första drottningarna var fokus på att föda fram arvingar till tronen och vara en moder för riket. Under Josefina

sker dock ett skifte, hennes moderslycka framhävs liksom hennes uppfost-
ran av barnen.

Rotbain framhäver kungaparets komplementära roller och invänder på goda grunder mot tidigare forsknings tolkning. Det var inte monarkin som feminiserades utan drottningen.

Under hela perioden sågs drottningen som en tillgång för nationen, men synen på rikshushållet förändrades. Rotbain menar att kungligheterna blev förebilder i stället för ”skrämmande föräldrar i en av Gud bestämd världsordning”. Identifikationen med drottningen fanns i alla tider men såg olika ut. Olika ideal lyftes fram för olika drottningar: fromhet (Ulrika Eleonora), vitterhet (Lovisa Ulrika) och kvinnlighet (Josefina). Rotbain ser i likhet med Jonas Nordin, som studerat frihetstidens monarki, att representationen av drottningen förändras förvånansvärt lite under frihetstiden.² Den stora förändringen i representationen kom med Josefina. Två faktorer påverkade variationer i representationen enligt Rotbain: drottningens individuella förutsättningar och samhällsförändringar bortom politiska maktskiftet. Rotbain tillstår att hennes förförståelse av drottningarna som en projektionsyta därför behöver nyanseras. Representationen var mer personbunden än väntat.

Diskussion

Källmaterialet finns, som sagt, till största delen på Uppsala universitetsbibliotek i samlingen ”Verser och tal till kungliga personer”. Samlingen är brokig och består av alla möjliga typer av tryck – både särtryck och tidningsutdrag på många olika språk. Akribin är överlag god. Förteckningen hade kunnat göras mer konsekvent – nu är skrifterna ibland förtecknade på författarnamn och ibland på titelbörjan. Det hade också varit en fördel att alltid ange sida för citat: se exempelvis citat från Wallenstråle s. 90–91. Författaren har valt bort allt material som inte är på svenska samt likpredikningar. En mer utförlig diskussion om samlingens karaktär hade också varit på sin plats. Varför till exempel analysera det tidningsmaterial som råkat hamna i samlingen, men inte annan press? Dessa gränsdragningar framstår ibland som godtyckliga. Källmaterialet skulle också behövt diskuteras ur flera andra aspekter. Kan man se kungahyllningarna som en genre och vad får det i så fall för konsekvenser? Rotbain konstaterar dessutom att det finns en stor kontinuitet i representationen av drottningarna. Är det möjligt att den kontinuiteten enbart finns i materialet, men inte i samhället? Hur kan man skilja på genre och det den förmedlar? Är det inte tänkbart att tillfällesdiktningen stelnar i en form och bara tar upp vissa teman trots att samhället utvecklas på ett annat sätt och att det också innebär att den får allt mindre

2. Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki: Konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (Stockholm 2008).

relevans? Här hade kunskap och teorier från det litteraturvetenskapliga fältet kunnat vara till hjälp.

Detsamma gäller också frågan om tillfällestryck som dialog och uttryck för förhandling. Jag tycker att det är ett rimligt antagande, men det skulle behöva utvecklas. Vilka aktörer för denna dialog och på vilka arenor sker förhandlingen? Är det främst genom tillfällestrycken som relationen till kungligheterna förhandlas, eller finns det andra och kanske till och med bättre arenor? I sin klassiska studie *Pornografi och revolution* ritar Robert Darnton upp ett schema för hur han föreställer sig att information – skvaller, nyheter och smädeskrifter – cirkulerar och till slut lyckas utmana kungamakten i det prerevolutionära Frankrike.³ Christian Jouhaud som skrivit om de tusentals smädeskrifterna som riktades mot kardinal Mazarin i boken *Mazarinades* kallar dem för en ”aktionslitteratur” och försöker placera in dem i ett större politiskt sammanhang.⁴ Om nu tillfällesdiktningen till drottningarna ingår i en förhandling hade det varit värdefullt med ett resonemang om hur denna förhandling ser ut: vilka deltar, vilka intressen företräder de, hur går förhandlingen till? I detta sammanhang hade man gärna velat veta om vilka som skrev och varför. Jag saknar en diskussion om vad som sades genom de officiella kanalerna såsom riksdagar, kyrkan, officiella ceremonier, kungörelsesystemet, men också mer informella: andra tryck, tidningar, skvaller, smädeskrifter, etcetera. En möjlighet hade ju varit att bredda materialet med någon annan typ av källa och undersöka om den officiella bilden skilde sig från den i tillfällestrycken till exempel. En annan variant hade varit att göra stickprov i det material som behandlar kungarna. Men jag har all förståelse för att det inte varit möjligt att täcka in allt i en avhandling. Ett alternativ hade varit att flitigare utnyttja tidigare forskning. En tydligare dialog med tidigare forskning hos Mårten Snickare, Jonas Nordin, Mikael Alm och Per Sandin hade kunnat föra ganska långt.

Att texterna sannolikt är skrivna av ett medelskikt i samhället som vill meritera sig – om man får tro tidigare forskning – och som till stor del är rojalister kan vara värt att fundera över. Med tanke på hur skiftande källmaterialet är känns det också vanskligt att säga att det generellt nådde en stor publik. Det kan säkert vara sant för en del av materialet, men knappast för allt.

Det är på många sätt imponerande att orka gå igenom och analysera så många kungahyllningar, så det finns en konsekvens i avhandlingen som är en uppenbar styrka. Men som läsare kan man ibland känna sig lite överväldigad av allt det sockersöta. Analysen hade i många fall vunnit på någon form av replipunkt bortom tillfällestrycken. Rotbains urval och kronologi bygger

3. Robert Darnton, *Pornografi och revolution* (Stockholm 1996) s. 180–194.

4. Christian Jouhaud, *Mazarinades: La Fronde des mots* (Paris 1985) s. 32.

på lyckliga tilldragelser. Vad hade hänt med analysen om även olyckor fått ta plats? Dessa intar naturligtvis liten eller ingen plats i hyllningsdikterna, men kan förklara tystnader, eller bidra till en ökad förståelse för det som faktiskt står. I avhandlingens inledning slår Rotbain fast att hon ser drottningarna som en projektyta och inte bryr sig om vad drottningarna gjorde i verkligheten, men detta modifieras i slutsatserna. Ett av avhandlingens resultat är tvärtom att bilden som förmedlades av drottningarna var personbunden: det gick inte att tillskriva dem vilka egenskaper som helst. De var inte tomma blad. Jag tycker att det är starkt att skriva så: att låta premissen finnas kvar och lyfta fram ett annat resultat i slutsatserna. Ändå undrar jag om inte avhandlingen hade vunnit på att även i analysen trycka hårdare på drottningarnas utmaningar. Under disputationen kallade jag dem "elefanten i rummet": tragedierna som drabbade Ulrika Eleonora genom hennes barns död, Lovisa Ulrikas misslyckades statskupp och offentliga nesa, Sofia Magdalenas och Gustav III:s problematiska samliv och Josefinas katolska tro. Biografiska händelser som var välkända för en stor del av befolkningen och som rimligen påverkade synen på drottningarna.

Dessa invändningar till trots står det klart att Rotbain skrivit en välformulerad och välargumenterad avhandling om ett originellt ämne. Den långa tidsperioden ger möjlighet till intressanta analyser. Rotbain har god insikt i tidigare forskning och förhåller sig självständigt till den. En av avhandlingens förtjänster är det tydliga avslutningskapitlet där resultaten lyfts fram med föredömlig tydlighet.

Avigail Rotbain har en analytisk blick, men också empatisk. Hon lyckas se drottningarna i det ganska svåra och sockervaddskladdiga material som hon arbetar med. Med sin avhandling har hon kunnat revidera en del tidigare forskningsresultat och föra forskningen framåt. Det är en viktig insats.